

PROCESI PROMJENA U TRADICIJSKOJ KULTURI

VESNA ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ
Tuškanac 56b
HR-10000 Zagreb

UDK 316.32
Izlaganje sa skupa
Conference paper

Primljeno/Received: 23.11.2004.

U radu se analiziraju suvremene promjene u običajnom ponašanju kao procesi u kulturi sela. Na primjerima, posebno iz Dalmacije i Dalmatinske zagore, a dijelom iz drugih područja, promatraju se promjene u sklopovima ponašanja stanovnika na selu i kod novih useljenika u građanske sredine, kao izražaji interakcija tih dvaju kulturnih prostora. Ujedno se analizira psihološka osnova tih procesa kao i oznake težnji za nacionalnom kohezijom koja ima refleksije u nas i u svijetu.

Ključne riječi: tradicijska kultura, promjene, iseljenici, grad, lokalizam, globalizam, globalizacija.

Pod pojmom **tradicijska kultura** podrazumijevaju se kompleksni procesi u kulturi sela, podložni civilizacijskim utjecajima, čiji nosioci, prvenstveno seljaci, održavaju dio starih običajnih ponašanja. Pojedine karakteristike uočavamo u kompleksu kulturnih manifestacija u određenom vremenskom profilu. Kroz posljednjih četrdesetak godina 20. stoljeća materijalna i socijalna kultura seoskog stanovništva na hrvatskom prostoru, ponovno je još jednom u povijesnom ciklusu doživljavala intenzivne promjene. Pojedine karakteristike socijalne kulture, kao pokazatelje promjena, prokomentirati ćemo prvenstveno iz Dalmatinske zagore i Splita kao centra kome se uvijek tendiralo. Razmatramo i primjere poznate iz okolnih manjih mjesta, a pojedine istovrsne pojave i iz nekih drugih prostora. Nosioci tih karakteristika su pojedinci, a prostor na kojemu žive, posljednjih je desetljeća bio intenzivno podložan mijenjanju svog ekonomskog i kulturnog profila.

Migracijska su kretanja stoljećima bila stalna sudbina naših krajeva, kao i stanovnika u susjednim državama. Sve do drugoga svjetskog rata migracije iz seoskih prostora gotovo su isključivo bile usmjerene na druge **ruralne** lokalitete, većinom disperzno.¹

¹ Ta se konstatacija odnosi na migracije grupa, pojedinaca i bračnih parova u prošlim stoljećima, kao i na planska iseljavanja stanovnika iz siromašnih

Razvitak seoske zajednice zavisi o usklađenosti društvenih i ekonomskih odnosa u njoj. Da bi se postigli optimalni društveni odnosi nužna je bila što brža i bolja adaptacija useljenika. No, proces socijalizacije nije mogao biti brz, jer je ovisio o tome kako su došljake prihvaćali starosjedioci i da li su oni doselili iz istog ili obližnjega kraja iz kojega su potjecali i stariji stanovnici dotičnoga naselja. To dokazuju podaci iz matičnih dokumenata, koji su analizirani za neka sela u peripanonskom i panonskom području, te dijelu dalmatinskoga zaleđa. Pokazuje se da su svugdje, kroz posljednja dva stoljeća, starosjedioci i s njima stopljeni doseljenici iz ranijih desetljeća ona autoritativna grupa u koju su se morali uklopiti noviji doseljenici. Proces uklapanja u novi društveni sadržaj, ali sa gotovo istovrsnom strukturom odnosa, tekao je prvenstveno kroz povezivanje radom (međusobna pomoć dvije ili više obitelji) i kroz to sklapanjem prijateljstava sa isto tako novim doseljenicima iz susjednih naselja.² Tome je u prilog išlo smirivanje povijesnih situacija u kojima je, pogotovo u našim sjevernijim regijama, bilo omogućeno konstantnije međusobno komuniciranje. (V. Čulinović-Konstantinović, 1988, 121 i d.) Kontaktiranjem i jačim društvenim vezama na širem i užem prostoru odvija se i proces ujednačavanja kulturne slike. Kroz to se neki običajni elementi gube, a drugi opstaju i postaju opća karakteristika.

Posljednjih dvadesetak godina prošloga stoljeća emigranti sa sela uglavnom su se počeli useljavati u **urbana središta** i tako pojačavati populaciju obližnjih i udaljenijih većih gradova.

Dio njih se tu i obrazuje u srednjim i visokim školskim ustanovama, a time urasta i u «više» društvene slojeve. Sada razlike u kulturi življenja postaju veće nego što su bile u situacijama kad su se naseljavali u druge seoske društvene sredine. Promjene u kulturi sela dešavaju se neposredno pod utjecajem procesa u urbanim sferama. Novi stanovnici grada još su uvijek intenzivno povezani s rodnim selom i rodbinom koja je tamo ostala živjeti. Međutim, u njihovu matičnom selu događaju se promjene već samim tim što raste

krajeva u plodnija područja, na primjer iza drugog svjetskog rata u smjeru Panonije. – V. Puljiz, 2001; - V. Čulinović-Konstantinović, 1988/1989.

² Proučavajući procese društvene integracije u Pakračkoj regiji ustanovila sam zone primarnih i sekundarnih kontakata doseljenika u kojima se, po dokumentima, vide različite vrste povezivanja. Prvi su stadij prijateljstva i pomoći u radu, a tek iza toga se međusobno kumuje i sklapaju brakovi. To je najprije na relacijama između sela, pa tek onda u vlastitom selu, gdje najprije starinci kumuju došljacima, a tek nakon toga međusobno kumuju mladi i žene se. – V. Čulinović-Konstantinović, 1977, 659-711.

društveni ugled obitelji iz kojih su školarci i radnici iseljeni u grad. Nakon više od četiri desetljeća socijalističkog perioda u kojemu se nastojalo izjednačiti slojeve društva, ili ih bar kulturno približiti jedne drugima, sada se intenzivira težnja za izdvajanjem iz «nižeg» sloja društva. Socijalna stratifikacija postaje uočljiva i po raznim detaljima, simbolima novoga stanja.

Osvrnimo se na neke «sitnice». Na primjer, čovjek koji se na javnome mjestu, poslije doručka (marende), ručka ili večere, kreće sa **čačkalicom** u ustima, u stvari time šalje poruku da i onda kada nije blagdan može sebi priuštiti dobar i skup zalogaj. To je bilo u seoskim i u urbanim prostorima uočljivo 70-tih i 80-tih godina, i kasnije. Takve poruke danas prenose ljudi u skupim odijelima i oni koji se voze u autima koji mnogima nisu dostupni. Ujedno oni postepeno reduciraju svoje dotadašnje veze s onima koji su ispod njihovih materijalnih mogućnosti, ali se nastoje češće povezivati s bolje stojećim i obrazovanim pripadnicima građanskog staleža. U tim mijenama nužno poprimaju za njih nove oblike ponašanja, gubeći neke od vidnih izražaja običajnog ponašanja koji su bili adekvatne njihovu dotadašnjem društvenom okruženju.

Neposredno iza drugog svjetskog rata česta je bila pojava da tvornički radnici i oni iz većih poduzeća u slobodno vrijeme rade u polju ili se kreću kroz naselje u **svojim radnim kombinezonima**. Slično tome se između dva svjetska rata, u manjim naseljima na javnim mjestima izvan radnog vremena moglo vidjeti tako odjevene **željezničare** i pripadnike **policije**. **Uniforma** ili **radno odijelo** odavalo je **čovjeka sa boljim standardom**, tj. sa stalnom zaradom osim prihoda od tradicijske privrede – obrade zemlje ili uzgoja stoke, od čega je živjelo okolno stanovništvo, a što je za te namještenike postalo drugorazredno zanimanje. Ta je pojava bila tipična za seoska ali i za manja urbana naselja i to ne samo u Hrvatskoj, već i u drugim danas samostalnim državama bivše Jugoslavije, te npr. u Austriji, Njemačkoj, Italiji. Prikazivanje svojega stanja, kojim se dotična jedinka, a u pravilu muškarac, nastoji statusno uzdići nad drugima oko sebe, ukazuje na to da je ista simbolika ponašanja bila prisutna na širokom geografskom prostoru u istom vremenskom dijapazonu. Takva i slična ponašanja mogu se označiti kao **globalna** pojava, koja pokazuje sličan civilizacijski i kulturni razvitak. U miješanju kultura ona tradicijska očito doživljava mnogo veće društveno-ekonomske promjene.

Procesi promjena su toliko slojeviti da se teško otkrivaju, pogotovo oni izražaji koji su u domeni starih vjerovanja. Uočava ih se tek kada u nekoj društvenoj sredini postaju «normalna pojava».

Tada njihovo pojavljivanje ili njihove tragove otkrivamo i u drugim kulturnim sredinama. Upoznavši ih tako, možemo ih identificirati i u, za tradicijsku kulturu, netipičnim prostorima. Po takovim manifestacijama prepoznajemo novije doseljenike sa sela i prvu generaciju njihovih potomaka u građanskom staležu. To je također, na primjeru hrvatskih svadbenih običaja, pokazala i Zorica Vitez. U sloju tih, po stažu mladih građana sačuvani su pojedini pokazatelji starije tradicijske društvene povezanosti. Tako se na primjer i u gradu neke svadbe održavaju sa dijelom običajnih elemenata, kao što je dio nositelja glavnih svatovskih časti, zatim način preuzimanja mlade, držanje zdravica svatovskih prvaka i najbližih muških starijih članova porodica, a ponekad se izvodi i krađa mladenkine cipele, plaćanje plesa sa mladom i sl. Ako toga nema, u pravilu se organizira drugi, za njih očito važniji, *pir* u rodnom selu. Tada svadba poprima tradicijski oblik jer se, uz neke novije civilizacijske momente, poštuje veći dio obrednih elemenata karakterističnih za običaje iz toga kraja u prošlosti. Takva se situacija može smatrati pojavom koja poprima **globalni** karakter, iako je proistekla iz **tradicijskog ponašanja** u lokalnim seoskim okvirima.

U građanskim sredinama preoblikovali su se neki od sastavnih starih **elemenata svadbe**, ali se simbolika, usporedbom sa starijim oblicima ponašanja, u svadbenom obredu može prepoznati. Tako se na primjer redovno oko ponoći mladenka preoblači, skida bjelinu i oblači drugu haljinu. Taj je čin zamijenio nekadašnje skidanje mladenkina vijenca s glave i stavljanje marame, kao oznake žene. U prošlosti se, prije odlaska svatova s mladenkom iz njezine kuće, simbolično razbijao glineni ćup ili staklena čaša. Kao zamjena za to u Splitu i okolnim naseljima se, već par desetaka godina, na kraju svadbene večere pred mladence donosi «svadbena torta». U pravilu je na njezinu vrhu **ćup, vaza** ili **košarica** od krokanta (pečenog šećera). Mladi zajedno nožem presjecaju taj model od krokanta uz glasno odobravanje svatova. Kod toga malo tko od njih pamti da sam taj čin simbolizira defloraciju mladenke, koja kroz svadbu društveno ulazi u red žena. Pamti se samo da **TREBA** razbiti model od krokanta. U posljednje vrijeme (tj. ove 2004. godine) počeo se za tortu, ili zasebno pored nje, izrađivati model crkve Sv. Duje u Splitu.³ Uz te

³ Podatak o modelu crkve od krokanta doznajem zahvaljujući gđi Zdenki Zver i gosp. Slavku Šariću iz Zagreba, koji su bili 26.09.2004. godine na svadbi njegova rođaka u Makarskoj. Izrada modela očito je bila iz pobude da se istakne religijska važnost sklopljenoga braka. Model crkve na torti novija je pojava i među svatovima ipak izaziva nelagodu, jer crkvu nije

i neke druge običajne elemente, u gradu su sačuvana još dva oblika ponašanja, koji svoje porijeklo vuku iz seoske tradicijske sfere. To je obilaženje autima oko pojedinih dijelova grada, i uz to **kruženje** stalno **trubljenje**. Jedno i drugo su varijacije izražaja starih vjerovanja da se pravljjenjem toga magijskoga kruga i bukom (nekada pucnjavom), onemogućavaju zle sile da naškode mladencima. Iako su razlozi za takvo ponašanje većinom zaboravljeni, to je postao opće prihvaćeni običaj, obavezan u sklopu obreda nakon obavljenog vjenčanja. Uz to, gotovo je postalo pravilo da se u mladenkinu haljinu, na nevidljivu mjestu, pričvrsti češanj bijeloga luka, u skladu sa starim vjerovanjem da češnjak brani od uroka. Često je i nastojanje da mlada i mladenac, radi iste obrane, treba da jedan dio svoga donjega rublja obuku naopako. Ovi su primjeri postali opća, a time i globalna pojava na našem prostoru. Neki se drugi elementi običaja, koji su od davnina bili sastavni dio svadbenog rituala, pojavljuju u gradu samo u nekim izvanrednim situacijama. Tako se npr. **pijevac vezan za barjak**, kao simbol plodnosti, u vrijeme vjenčanja u gradu, mogao vidjeti samo sporadično. To se zbilo npr. u Splitu u vrijeme Domovinskog rata (1992. i 1993. godine), kad su se vjenčavali parovi izbjeglica, mahom iz okolice Drniša i Kijeva. Time se simbolično iskazivala pripadnost istoj statusnoj (seoskoj) i regionalnoj grupi. Za razliku od takvih rijetkih događaja, vjenčanja novih doseljenika, prigradskoga i gradskog stanovništva, uz **nošenje barjaka** postala su zadnjih desetljeća opća praksa. Takva običajna ponašanja, u kojima se očituje spoj kulture sela i grada, postala su u nas opća pojava, koja nije regionalnog karaktera, jer se može vidjeti gotovo svake subote u svim mjestima gdje se obavljaju vjenčanja.

Obratni proces utjecaja grada na seosku sredinu, vidno se očituje u sferi ekonomske moći obitelji. U selima bliže gradovima grade se nove kuće koje više nemaju oblike dosadašnjih seoskih nastambi. Radnici, koji su bili na privremenom radu izvan svoga kraja, odatle donose novine koje bi im trebale poboljšati životni standard. Međutim, godinama još ukućani koriste stare pomoćne zgrade, kao što su ih i do tada koristili. Tako su se s ponosom, na primjer u Dalmatinskoj zagori, u Međimurju, u okolici Pakraca i

lijepo ni dobro razbijati. Poziv da svatovi pojedu komadić od krokanta, koji je inače uobičajen, sada asocira na zajedničku pričest, jer je to komadić «crkve». Ta mogućnost pojačava osjećaj međusobne povezanosti što je osnovni smisao i svadbene večere (ili ručka), jer su prisutne obje obitelji, te najbliži prijatelji i susjedi mladenaca sa kojima će biti vezani u daljem životu.

drugdje, pokazivale kupaonice u novo uređenim kućama. Međutim, na dasci preko kade i na klozetskoj dasci stajalo je **cvijeće**.⁴ Te se nove prostorije godinama nisu upotrebljavale. Osim toga, nerijetko su novo sagrađene kuće zjapile prazne i to u vrijeme dok je mlada generacija obitelji radila u inozemstvu. Stari roditelji i unuci, koji su ostajali s njima, živjeli su i dalje u staroj zgradi, na stari način.

Dio promjena u životu sela tokom druge polovine dvadesetog stoljeća usvajan je polagano i postepeno. Najprije su se na njih prilagođavali, često i jedino, mlađi članovi obitelji. Stariji, iako im je financijsko stanje obitelji omogućavalo bolje uvjete življenja, teško su napuštali svoj uobičajeni stil života i odijevanja. Kako je standard na selu rastao pokazuje mlada generacija vidnim imitiranjem ne samo svadbenog odijela mladenaca iz grada, već i činjenicom da se posljednjih desetljeća mladenke i na selu, kao u Imotskom kraju na primjer, većinom voze u automobilima, iako to često nije nužna potreba. U selima Imotske krajine promjene svečane odjeće za pir zabilježene su već početkom 20. stoljeća, iako se primjerice u Runovićima do pedesetih godina, po mladenku išlo na konjima.⁵ Do 80-tih godina 20. stoljeća velikom su većinom seoske mladenke **nošnju** već zamijenile **bjelinom**, tj. bijelim dugim haljinama, a **vijence** na glavi (koji su najprije bili od šarenog, a potom od bijeloga cvijeća) sa bijelim **šeširima**. Tako su se bar u tom najvažnijem životnom momentu, izjednačavali sa pripadnicima «više» društvene, građanske klase.

Istovrsne pojave u građanskoj i seoskoj sredini, koje smo naveli, mogu se smatrati rezultatom procesa globalizacije. Neke od tih osobina izazvane su općim promjenama i rasprostranjene na širem globalnom planu u **različitom** društvenom miljeu. Pod takvom nehomogenom društvenom grupom ne podrazumijevamo samo ruralno – urbanu relaciju već i samu građansku populaciju. Ona kod nas već skoro dva stoljeća sukcesivno prima manje i veće grupe useljenika sa sela. Radi toga se u gradskim sredinama kroz cijelo to vrijeme odigrava proces prilagodbe, koji posebno opterećuje

⁴ Takva su saznanja autorice iz terenskih istraživanja 70-tih i 80-tih godina, ali i kasnije. Tada smo se svi umivali iz lavora ili na dvorišnoj pumpi, a za ostale potrebe služila je staja ili stari od drvenih dasaka u dvorištu izgrađeni zahod.

⁵ Podaci autorice od kazivača u Runovićima (2000-2003. godine). I fra S. Kutleša (1993) kritizira pomodarske promjene u nošnji i u ponašanju već na početku stoljeća. – V. Čulinović-Konstantinović, 2003, 215-242.

doseljeno stanovništvo. Ono u brojnijoj masi uglavnom ne dolazi iz istoga, lokalnog ishodišta. To je razlog da se adaptacijski procesi odvijaju polaganijim tempom i uvijek pokazuju rezultate s par desetaka godina zaostajanja. Kroz to se vrijeme mogu dijelom izgubiti oni latentno zadržani tradicijski sadržaji iz sfere duhovne kulture. Prilagodba novom ambijentu opravdana je i nužna za psihološku stabilnost jedinki u raznorodnoj društvenoj grupi.

U tradicijskoj kulturi, kao također promjenjivoj bitnosti, lokalizmom označavamo pojavu na ograničenom prostoru u **istovrsnoj** društvenoj masi. U istom vremenskom razdoblju od oko dvadesetak godina, na širem geografskom području, kao na primjer u Međimurju ili u srednje-dalmatinskoj Zagori, pojavljuju se neke iste novine. Stoga primjerice odjeću mlade – bjelinu i šešir, kao i neke druge elemente, možemo svrstati pod pojam «glokalizacije», kao sinteze «globalizacije» i «lokalizacije», kako to ustanovljuju stručnjaci grupe Eurologos.⁶ Tome sadržajno odgovara termin «lokaliziranje globalnoga», (Kalapoš, 2000, 69) kao objašnjenje sadržaja kojim se označava preuzimanje nekih elemenata iz jedne kulturne sfere i njihovo širenje u, od nje, različitoj kulturnoj sredini. Neke od navedenih osobina ponašanja su opće rasprostranjene u određenim prilikama na širem globalnom planu i u mogućem različitom društvenom miljeu.

Zavisno o sadržaju iz kojeg je potekla neka pojava može biti pokazatelj nestajanja nekog tradicijskog sadržaja, koji je u prošlosti mogao biti rašireniji u seoskim sredinama. Pojavu koju se još 90-tih godina moglo zamjetiti u nekim selima srednjedalmatinskog zaleđa (Imotske krajine, okolice Kijeva i dr.) mogli bi smatrati pokazateljem takvoga procesa. Na Dinari i u okolnim planinskim selima moglo se primijetiti da lijepe i mlade, tek udane žene i mlade majke vežu maramu na glavi tako da im pokriva gotovo pola lica. Uz to, kosu su češljale dosta neuredno, a u razgovoru su se pravile da ne čuju izrečeni kompliment za njihovu ljepotu. Tu istu pojavu, nešto ranije se uočavalo i u selima na Papuku, u sjevernom dijelu Hrvatske, gdje se isto kao i u južnim krajevima prakticirala i magijska obrana djece od uroka. Obje su pojave proistekle iz vjerovanja u **zle oči**, pa je strah

⁶ Termin *globalizacija* i promjene koje taj proces najavljuje, u javnosti izazivaju strahove od globalnoga, kao procesa koji u budućnosti može izazvati degradaciju lokalnoga, te opstanka državnog i specifično narodnog. Pojedine specifičnosti tradicijske kulture kao i promjene u njoj, urastaju u nove društvene i kulturne profile, kako god ih klasificirali. – S. Kalapoš, 2002, i tamo citirana literatura.

od nesreće nadjačavao sve drugo usprkos tome što je ta nebriga za održavanje higijene i estetskog izgleda ponekad imala loše posljedice.⁷

U dijelu srednjedalmatinskog priobalja i zaleđa još se mogu naći tragovi magijske obrambene mimikrije izražene u običaju da se ženskom djetetu promijeni **krsno ime**. Naime, kršteno ime za okolinu, uključujući i najbliži rod, ostaje tajna, a dijete se od krštenja naziva drugim imenom. Na primjer, kuma i roditelji taje ime Dunja, koje su djetetu dali na krštenju i zamjenjuju ga primjerice sa Marija.⁸ Takve teže uočljive pojave trag su arhaičnih vjerovanja i nastojanja da se zle sile zavaraju i spriječi njihova zla moć nad novorođenim djetetom, koje će u zreloj životnoj dobi biti potencijalna roditeljica novog naraštaja. Tek kad takva shvaćanja izgube snagu svoje funkcije u nekoj seoskoj sredini, kazivači o njima govore istraživaču, pa se takvi tajni oblici ponašanja ne mogu istražiti u potpunosti. Oni ipak, kao lokalizmi, upućuju na nekadašnje veće raširenje.

Svaka je lokalna sredina uvijek diktirala ujednačavanje ponašanja svojih članova. Nužda da se pojedinac ili manja grupa stopi, tj. identificira sa novom društvenom sredinom, bila je u prošlosti imperativ. Da li je i danas? Očito dijelom jest. To pokazuju primjeri prihvaćanja građanske mode od strane mladih doseljenika u grad, ali i imitiranje te mode na selu, pogotovo u onome koje je bliže gradu sa kojim češće komunicira. Početkom prošlog stoljeća muškarci, kao važniji sloj u patrijarhalnom društvu, prvi su svoje starinsko odijelo zamijenili varijacijom građanskoga, dok su još sredinom 20. stoljeća seoske žene nosile pojednostavljenu «nošnju».⁹

⁷ Prilikom ispitivanja na terenu uočila sam da mladi ljudi koji su završili srednju školu (a žene uglavnom samo osnovnu) i rade u priobalju izvan tradicijske ekonomije, dolaze kući samo vikendom ili rjeđe. Tamo susreću dotjeranije djevojke. Nije stoga rijetko da se rastaju, iseljavaju i da se ponovno žene. Time izmiču kontroli starijeg sloja u svojoj dotadašnjoj društvenoj sredini, u kojoj je još uvijek bila najvažnija zaštita od zla pogleda. U novoj sredini nalaze slične kulturne osobine, pa je proces prilagodbe manje bolan.

⁸ To se još polovinom 20. stoljeća prakticiralo u Obrovcu i okolici, te u nekim selima Imotske krajine, a kazivačice koje nose takva imena, kojima zahvaljujem na informaciji, danas su 50- i 60-godišnjakinje.

⁹ O promjenama u odijevanju mnogo podataka i analiza pružaju etnografski i etnološki radovi. Ovdje, radi uvida u razlike unutar sela u prošlosti, upućujem posebno na knjigu S. Braice, «Retorika starih...», 1998. poglavlje br. 5; na knjigu B. Vojnović-Traživuk, «Nošnja...», 2002 i na

Po takvim uočljivim materijalnim znacima novi se stanovnik grada pokušava mimikrijski poistovjetiti s ostalima. Međutim, u težnji za prihvaćanjem opće mode (D. Rihtman-Auguštin, 1976, 113-121) i uobičajenih oblika ponašanja u novom ambijentu, novi doseljenici sve više iskazuju težnje za isticanjem. Nametanje **sebe kao korisnog člana** nove društvene zajednice, proizlazi iz želje da što brže postanu njezini punopravni članovi.¹⁰

Proces društvene stratifikacije unutar seoske grupe, kao i uklapanje u građansko društvo, stalan je proces koji je pojačavan migracijama stanovništva u poslijeratnim periodima. U gradovima je, između ostalog, uočljivo okupljanje doseljenika iz iste regije kao što su Imočani, Kijevljani, Sinčarani i drugi, koji u tim Zavičajnim društvima uglavnom njeguju svoj folklorni izraz. Želja za pronalaženjem **sličnoga sebi** jaka je i kao poticaj za uklapanje u novi društveni milje. Naime, svakome je lakše kad s nekim može prebroditi krizu u fazama prilagodbe, kada u urbanim sredinama novim uvjetima treba prilagoditi manifestacije vlastita ponašanja i napustiti uobičajene elemente tradicije.

U nizu specifičnosti koje su postale opća pojava potrebno je prokomentirati i ponašanje vodećih ljudi u seoskom društvu. Kroz dostupno povijesno vrijeme sve do danas, ponašanje prvaka lokalnih uprava velikom većinom su u stilu **tradicionalnog patrijarhalizma**.¹¹ Seoski su se prvaci, od feudalnih vremena, prema okolnom puku ponašali kao pripadnici višeg društvenoga ranga. Iako su od starine bili javno birani na seoskim skupštinama, tome su izboru prethodila najecanje grupa koje su bile najava ujedinjavanju političkih istomišljenika. Te su neformalne grupe imale svaka svojega kandidata. Pobjedivši na izborima starješina odnosno seoski predsjednik kao prvak je imao apsolutnu vlast. Uopće sistem

napis S. Ivančić (2003), sve tiskano u godišnjaku Etnografskog muzeja u Splitu «Ethnologica Dalmatica».

¹⁰ Zavisno o materijalnim mogućnostima, isticanje je vidno po odjeći, no često se u školi ili na radnome mjestu uočava njihova vrednoća, sposobnost i pristojnost. Međutim, dešava se i da se mladi, koji su sami u gradu, povezuju s ranije doseljenima iz raznih mjesta, koji su postali društveno nepoželjna grupa. Isticanjem, i u negativnom smislu, smanjuju osjećaj manje vrijednosti u odnosu na građansku sredinu u kojoj su prepoznati po odijelu, govoru i po ponašanju. U vlastitu selu borave kratko, nisu u grupi već sami, pa ne iskazuju agresivnost, jer je društvena grupa ne bi tolerirala.

¹¹ Pod tim pojmom podrazumijevamo ponašanje muških članova starije generacije, koje su ostali – muškarci srednje i mlađe životne dobi i sva ženska populacija – morali slušati.

autoriteta, u još uvijek patrijarhalnoj sredini, reflektirao se i na obiteljske grupe u stilu **patrijarhalnog primarijata**. Primjer je slučaj koji se zbio na izborima iza drugog svjetskog rata na dinarskom planinskom području. Iako su izbori bili tajni, otac se okrenuo svojoj obitelji i glasno rekao da glasa «tako i tako». Time ih je upozorio da trebaju i oni učiniti isto. Bio je siguran da je njegov autoritet bio dovoljan da ga poslušaju. Autoritet toga tipa, u manjim gradskim i seoskim sredinama, imali su i u socijalističkom režimu predsjednici mjesnih odbora, a često i partijski sekretari. To je, kao opća pojava ostalo i u novome režimu do početka novoga milenija.

Ta opća značajka ruralnog patrijarhalnog društva, samim sustavom državne uprave, prenijela se i učvrstila i u građanskom društvu. Stoga su i u činovničkom staležu pojedinci postajali važni i neprikosnoveno autoritativni u rješavanju tuđih problema. Takovo tradicijsko patrijarhalno ponašanje postaje globalna pojava i reflektira se postepeno sve do vrha države, pa se u tom stilu i predsjednika države imenovalo ocem nacije, kao što se nazivalo i neke lidere u prošlosti. Tome je autoritetu bilo podređeno i adekvatno ponašanje **puka**.¹²

U našim se prostorima, usprkos kontinuiranom mozaiku stanovništva, kroz povijesna vremena stalno jakom čini potreba za homogenizacijom grupe u nacionalnom i vjerskom pogledu. Višestoljetna migracijska strujanja su od vremena naseljavanja do danas ostavila tragove u kompaktnim jednonacionalnim i vjerskim strukturama zaseoka koji čine veća ravničarskih sela. Isto je i u komšilucima, koji nose ime po jednom rodu, a koji su dio administrativno većeg planinskog sela. Činjenica je da su u kasnijem naseljavanju došljaci drugog roda ili vjere nastavali rubna područja naselja i time stvarali mikrolokalitete koji su širili seoski teritorij. Već se u 19. stoljeću doseljavanjem, ali s vremenom i ženidbama, stvara višenacionalni amalgam u kome se desetljećima odigravaju adaptacijski procesi, koje smo naprijed naveli. U urbanim sredinama, gdje je raznolika struktura stanovništva, želja za zbližavanjem ostvaruje se u spomenutim udrugama pripadnika istoga regionalnog

¹² Devedesetih su godina u masovnu upotrebu ušli termini «**puk**» i «**pučanstvo**», koji postaju sinonimi za pojam «**narod**». U prošlosti se tako označavao dio stanovništva koji je bio nižega ranga, podložan plemićima i građanima. – G. Novak, 1952, 5 i d. Suvremeni termin također označava onaj dio populacije grada i sela, koji nema neke značajnije državne ili društvene funkcije.

porijekla i vjere, te slične socijalne i duhovne kulture. Taj se proces od lokalnih proteže na regionalne sfere i šire. Nacionalna su društva važna mjesta povezivanja hrvatskih iseljenika u europskim i prekomorskim zemljama. Očito su isti motivi razlogom stvaranju raznih nacionalnih grupacija koje postoje i u drugim velikim gradovima Amerike i svijeta.¹³ Procesi integracije kulturno i nacionalno istih grupa postaju opći procesi ne samo u zemljama u razvoju u koje spada i naša zemlja. U suvremenim procesima vidna je težnja za nacionalnom i rodovskom koherentnosti kao dominantnom vrijednosti iz prošlih stadija društvenog razvitka. Radi toga su i kod nas još jake rodbinske veze između iseljenika i ostatka obitelji u ishodišnom selu. Na to ukazuje i navedeno ponovljeno slavljenje sklapanja braka među "svojima" na selu, pa i sam brak s djevojkom iz istoga kraja. Iseljenici još niz godina iza odseljavanja pomažu svojim rođacima na selu pri raznim radovima, a od njih dobivaju dio domaćih prehrambenih proizvoda. Niz je primjera takvog ponašanja u novim uvjetima života. No to nisu samo naše specifičnosti. Slično se dešava i u zemljama zapadne Europe. Tamošnjim useljenicima nije moguće ići u domovinu na ispomoć svojoj obitelji, ali im oni šalju novac kao pomoć za život. To u emigranata održava osjećaj pripadnosti svojoj obiteljskoj i nacionalnoj grupi, što je očito za njih vrlo važno. Život izvan autohtone sredine i novo društveno okruženje nužno utječe na ubrzavanje mijenjanja tradicionalnog ponašanja i materijalnih pokazatelja koji su postali anakroni. Ti procesi razvijaju slobodu ličnosti i osobnog izražavanja i to u sredini gdje je manja snaga kolektivnog pritiska na pojedinca, stvorena i održana u tradicijskim rodovskim odnosima.

U seoskim se ambijentima taj proces odvija mnogo polaganije. Iako je pred stotinu godina muško starinsko odijelo bilo zamijenjeno oblikom građanskoga, tek iza drugoga svjetskog rata mlade su se žene prve počele odijevati na građanski način, dok te promjene nije prihvaćala stara ženska populacija. Mladi iseljenici u grad kroz obrazovanje mijenjaju svoje shvaćanje odnosa među spolovima, ali se mijenjaju i odnosi među generacijama. Iseljeni članovi i dalje vrednuju autoritet seniora, posebno kad je u pitanju

¹³ Prilikom održavanja Internacionalnoga kongresa antropoloških i etnoloških znanosti u Chicagu 1973. godine, učesnicima su bile predstavljene sve nacionalne grupacije koje su tu živjele. Svatko je posjetio po dvije grupe, koje su učesnike Kongresa upoznale sa brojnosti svoga članstva, motivima i programima okupljanja, te prikazale svoj folklor i poslužile svoja nacionalna jela.

stara generacija na selu. Ipak, odnosi između mlade i srednje generacije postaju manje formalni. Seosko stanovništvo srednje dobi počinje uvažavati veći opus znanja školovanih mladih, već i zbog općeg slabljenja patrijarhalnih odnosa. Očito je, da, uz tu činjenicu, novo i bolje materijalno stanje ima utjecaja na mijenjanje društvenih odnosa. Najkasnije se mijenjaju sadržaji duhovne kulture, od koje posebno neka vjerovanja, koja su u novom ambijentu mogla ostati u intimnoj sferi života pojedinaca ili užega kruga članova obitelji.

U građanskim se sredinama mijenja karakter društvenih veza. One gube dosadašnje uporište u tradicijskim normama. U drugoj, a pogotovo u daljim generacijama iseljenika, smanjuje se intenzitet veza sa rodnim selom i rodbinom. U gradu se doseljenici nastoje društveno povezati s isto tako novim doseljenicima kao što su i sami, i to prvenstveno s onima iz šire regije vlastita ishodišta. To daje mogućnost stvaranja regionalnih družbi. U tim okvirima su plesni i pjevni folklorni sadržaji postali značajna spona duhovne veze s rodnim krajem. Tako se u prostornom okruženju grada stvaraju oaze s dijelom kulturne atmosfere iz koje su potekli, a koju su čuvali i u atmosferi vlastita doma. Time se omogućuje integracija nacionalno i kulturno sličnih jedinki. U osnovi je pokušaj **uspostavljanja psihičke stabilnosti** svakoga člana grupe. Ta povezanost pomaže smanjenju ili anuliranju osjećaja straha pred novim i nepoznatim. Psihička komponenta svake jedinice vrlo je važna. Ovisi o spletu intimnih naslijeđa iz obiteljske sredine i kulture uže društvene grupe iz koje potječe, ali i o kvaliteti i kvantitetu obrazovanja i životnog uspjeha. Zato izražaji kulture svake jedinice odražavaju njezino psiho-socijalno naslijeđe, u kome se najutjecajnijim pokazuju temeljni sadržaji vlastite društvene sredine. Dominantnost tih sadržaja dolazi do izražaja u ponašanju, po čemu prepoznajemo temperament gorštaka, stanovnika nizina, primorca. Uz regionalno porijeklo naslućujemo i dužinu življenja u urbanim sferama, jer je tu moguće slobodnije iskazivanje osobnoga stava. U ruralnom društvu zajednički interes diktira ujednačavanje stavova i ponašanja svakog člana grupacije. Očito je da homogenost grupe i izvan tradicijske sfere, u proteklom nizu stoljeća kao ni danas, nije izgubila važnost za smirenu i sigurniju komunikaciju s drugim grupama.¹⁴

Pojedine promjene u tradicijskoj kulturi kod nas, kao i u ostalom svijetu, dešavaju se i usvajaju se parcijalno. Mijene

¹⁴ Tako se očito lakše uspostavlja kontakt između raznorodnih grupa i prevladava antagonizam koji je, u osnovi separacije, iz daleke prošlosti urastao u suvremene društvene odnose.

društvenog statusa žene, na primjer, pokazuju mogućnosti njihova školovanja i zapošljavanja izvan kućne ekonomije. No, dok sinovi ne moraju dio svoje mjesečne zarade davati u kuću, u kojoj žive zajedno sa roditeljima, braćom i sestrama, to je za kćeri obaveza. Stara običajnoppravna norma iz patrijarhalnog sustava, da ženska djeca ne mogu nasljeđivati nekretnine, u suvremenom je životu ostavila traga u dosta čestoj praksi, da se sestre odriču nasljedstva u korist braće, iako im to nasljedno pravo Zakon omogućava. Prema brojnosti pojava još krajem 20. stoljeća, očito je da ovakovo ponašanje ima globalni karakter, ali samo u profilu stanovnika na selu i onih tek iseljenih u grad. Globalizacijski sdaržaji nisu inače značajni za običajnoppravnu sferu, ali su oni zamjetni u inicijacijskom obredu, kao što je sklapanje braka iz kojega su dijelovi tradicijskog ponašanja uneseni u urbane sredine. Analiza suvremenog života na našem selu i u kulturi grada, pokazuje da se proces globalizacije može pratiti samo u elementima. Iz ovoga tradicijskog opusa vidjeli smo, da su značajke glokalizacije jače u sferi vjerovanja.

Tradicijsko ponašanje se pokazuje kao **opći**, još **postojeći**, ali **promjenjivi proces**, čiji su pojedini oblici svojstveni mnogima na određenom stupnju kulturnog razvitka. U svakoj se fazi tradicijski sadržaji miješaju sa pojedinim povijesnim, državnim ili pravnim vrijednosnim karakteristikama i normama. Ti se procesi protežu od lokalnih do širokih političkih sfera, pa su uočljivi i na globalnome planu. To se vidi iz spleta povijesno-političkih prilika na nekom području i u težnjama za nacionalnom homogenizacijom tamošnjega stanovništva.¹⁵ Očito je da je ostvarenje **homogenosti grupacije** od davnina i tradicijska i globalna potreba. Ona je, težnja koja je prisutna na raznim nivoima života, na selu, u gradu, u domovini i izvan nje, kao što je protkana i u svim sadržajima kulture. Usprkos promjenama u kulturi i civilizaciji, ostala je snažan motiv i težnjama za sklad života u okvirima manjih nacionalnih grupacija, ali i za

¹⁵ U eri sjedinjavanja u Europsku uniju, zbililo se razdvajanje bivših jugoslavenskih država na nacionalnoj osnovi. Uvažavajući specifične povijesne prilike na europskom tlu, gdje pojedini narodi, kao ni Hrvati, dugo nisu imali samostalnu državu, neki strani autori pod pojmom «balkanizacija» shvaćaju učvršćivanje nacionalnog identiteta i osnivanje vlastite države. Smatra se to reakcijom na dotadašnje stanje u kojemu pojedine nacionalne kulture nisu bile dovoljno vrednovane i vidne. (Z. Konstantinović, Z. Vidojević) Ista se želja za osnivanjem nacionalnih država i homogenizacijom naroda u njoj nastoji realizirati i u Aziji i Africi, gdje «svatko nastoji imati svoju vlastitu državu». (C. Sartwell)

političko osamostaljenje naroda srodne kulture u jednoj državnoj zajednici.

Literatura:

- BALKANIZATION, 2004. Concept of the «Nation-State», Internet.
- BRAICA Silvio, 1998. *Retorikom Starih u Carstvu Znakova*, *Ethnologica Dalmatica* 7, Etnografski muzej Split (dalje EMS), 34 i d.
- ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ Vesna, 1977. Društveno-porodične veze starosjedilaca i dinarskih useljenika pakračke regije, *Balkanica VIII*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 685-711.
- ISTA, 1988/1989. Migracioni procesi i socio-kulturna adaptacija, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, N.S. 43/44, Sarajevo, 27-38.
- ISTA, 1988. Društveno-porodični odnosi bosansko-hercegovačkih useljenika u krajiške predjele Hrvatske, *Zbornik referata međunarodnog simpozija «Bosna i Hercegovina u tokovima istorijskih i kulturnih kretanja u jugoistočnoj Evropi, Sarajevo, 6-7 oktobra 1988.»*, Sarajevo, 121-130.
- ISTA, Vjenčanje i svadba u Runovićima, *Runovički zbornik* 2, Runovići, 215-242.
- IVANČIĆ Sanja, 2003. Starinsko odijevanje žena otoka Brača. *Ethnologica Dalmatica* 12, EMS, Split, 45-50.
- KALAPOŠ Sanja, 2002. «Cijeli svijet u mom selu: Globalna naspram lokalne kulture, lokaliziranje globalnog i globaliziranje lokalnog», *Etnološka tribina* 23, 69 i d.
- ISTA, *Rock po istrijanski, O popularnoj kulturi, regiji i identitetu*, Zagreb.
- KONSTANTINOVIĆ Zoran, 2004, *Der Balkan als Chronotopos*, Internet Library of Serb Culture, History.
- KUTLEŠA fra Silvestar, 1993, *Život i običaji u Imockoj krajini*, Imotski.
- NIGER Innis, Spokesman, Congress of Racial Equality (CORE), 2004. *Ebonics Promotes Cultural Balkanization*, Multicultural Insights on Cultural Balkanization, Internet.

- Novak Grga, 1952. *Nobiles, populus i cives – komuna i universitas u Splitu 1525-1797. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 286, Zagreb, 5-40.
- PULJIZ Vlado, 2001. Stanovništvo i migracije Runovića, *Runovički zbornik 1*, Runovići, 373-396.
- RIHTMAN-AUGUŠTIN Dunja, 1976. Razmišljanje o «narodnoj nošnji» i modi, *Narodna umjetnost* 13, Zagreb, 113-121.
- SARTWELL Crispin, 2004. In Favour of Balkanization, *Balkanize Now*, Internet, WEB.
- VIDOJEVIĆ Zoran, 2004. «Balkanization» and the World-Historical Context of Power, Internet Library of Serb Culture, History.
- VITEZ Zorica, 2003. *Hrvatski svadbeni običaji*, Zagreb.
- VOJNOVIĆ-TRAŽIVUK Branka, 2002. *Nošnja splitskih varošana u procesu nacionalne identifikacije*, *Ethnologica Dalmatica* 11, EMS, Split.

**TRANSFORMATIONAL PROCESSES OF TRADITIONAL
CULTURE
(S u m m a r y)**

The paper deals with particular examples of transformations of customary behavior, observed in the last four decades of the 20th century. Attention has been focused on modifications of habitual modes of behavior in villages and towns, among emigrants from rural places of Dalmatian inland and northern parts of Croatia mostly. An attempt was made at illustrating the causes of behavioral changes, as well as psychological and sociological background of influences on individuals that found themselves in a foreign environment. There can be noticed a desire for maintaining close relationships with the population of the same or related national, religious and linguistic characteristics. There appear also strivings toward the homogenization of groups of the same or similar culture. Analogous tendencies in the European mosaic, together with associating on a national basis in larger towns of other continents have been pointed out. Comparison of the creation of single-nation countries in southeastern Europe with such strivings of nations in Africa and Asia, suggests people's aspirations for psychological stability. This includes the feeling of safety in a familiar environment,

as well as the affirmation of one's own sense of cultural identity. These features are observable on rural communities' level, just like in national associations in foreign towns or countries and in political tendencies toward national countries.

Sl. 1. - Drniški svatovi s pjevcem na barjaku, pred Božić 1991. godine u Matičnom uredu u Splitu, s matičarom Ivom Matasom i odbornicom autoricom ovoga teksta

Sl. 2. - Svadba u Seocima, Poljica, 1987. godine. Djever čuva mladu, buduću suprugu Nediljka (Nede) Bogdanovića Jaketice, držeći je za haljinu.